

## Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları

Doç. Dr. Gülgün Köroğlu  
24 Şubat 2010



OSMANLI BANKASI  
ARŞİV VE ARAŞTIRMA  
MERKEZİ

Garanti Bankası kuruluşudur

[http://www.obarsiv.com/e\\_voyvoda\\_0910.html](http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0910.html)

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

### Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları

Gülgün Köroğlu

#### Bizans'ta Kadın

Bizans İmparatorluğu'nun 1123 yıl süren uzun tarihinde doğuran, doyuran, güzellik ve aşk sembolü olan kadınlara bakış açısının ve kadınların durumunun değişmeden kaldığını söylemek doğru olmayacaktır. Kadınlara ilişkili olarak 4-6. yüzyıllar arası ile 9-13. yüzyıldan sonrasına ait daha çok bilgi mevcuttur.

Bizans kadınlarıyla ilgili bilgilerimizin çoğu, yüksek tabakadan soylu ve zengin aile mensuplarına aittir. Görsel kanıtlarda Meryem, Havva ve azizelerin dışında daha çok imparatoriçe ve soylu kadınların tasvirleri bulunmaktadır. Halktan kadınların tasvirleri ise dini kompozisyonlarda konu gereği kalabalık gruplar içerisinde gösterilmiştir. Tasvirlerde genellikle kadınların yanlarında ya da omuzlarında çocukları yer alır.

Din dışı konularda yazılmış kitapların minyatürlerinde yün eğiren, tezgâhta dokuma yapan, bahçe veya tarlada çalışan, süt sağan ve omuzlarında su taşıyarak gündelik yaşama aktif olarak katılan kadınlar betimlenmiştir. Kadın meslekleri arasında dokumacılık, tarımsal faaliyetler, pazar yerlerinde üretilen tarım ürünlerinin satıcılığı ve sağlıkla ilgili ebelik, doktorluk ve sütannelik vardı. Yaşamını rahibe olarak manastırlarda sürdüren birçok kadının varlığı bilinmektedir. Ayrıca fahişlikle eş tutulan aktrislik ve dansözlük ile cenaze törenlerindeki profesyonel ağıtçılık da kadınlar tarafından sürdürülmüş meslekler arasındaydı. Büyük tarım arazileri ve çiftlikleri işleten Danielis gibi dul hanımların adlarına vergi

kayıtlarında rastlanmaktadır. Özellikle “soylu ve zengin kesimden olan kadınlar” faal toplumsal bir yaşam sürdürmüş; yazar, kaligraf, kitapsever, sanat hamisi ve manastır kurucusu olmuş ve sıklıkla siyasete el atmışlardır.

İmparatorların kızları ve kız kardeşleri, erkek kardeşlerinden daha az şımartılsalar da, yalnızca imparatorların uzlaşmak istediği küçük hükümdarlarla evlenerek ülkeleri için yararlı olmuşlardır. Buna rağmen Konstantinopolis Patriği İoannes Khrysosotomos gibi birçok muhafazakâr dinadamı Eski Ahit’in görüşlerini benimseyerek kadının erkeğe göre ikincil ve alt konumda olduğunu vurgulamış, imparatoriçeleri bile eleştirmekten geri kalmamıştır.

## **Evlilik**

Bizans toplumunda genel olarak kız çocuklarına çok önem verilmediği anlaşılmaktadır. Evlenmeden önce genç kızların yaşamı oldukça katı kurallarla sınırlandırılmıştı. Genç kızların evlenirken bakire olması gerekiyor ve çoğunlukla eş seçiminde görüş belirtmiyordu. Evlilik yaşı pek belli olmamasına rağmen kızlar on iki, erkekler on dört yaşından küçükse evlenemiyordu. Evlilik genellikle görücü usulüyle yapıldığından, evlenecek kişiler birbirlerinin yaşını başkalarına sorarak öğrenmek zorunda kalıyordu. Gönül rızası olsun ya da olmasın 25 yaşından küçükler ve dullar, babalarının isteği dışında evlenemezdi. Bu sebepten dolayı evlenmeye zorlanan kızların ağıtlar yaktıkları oluyordu. Roma uygarlığında olduğu gibi, evlenmeden önce babada olan “hak devri” evlendikten sonra kocaya geçiyordu. Bizanslı kızlar evlenirken beraberinde çeyiz ya da drahoma getiriyordu. Çeyizde yer alan eşya, hayvan, para ve gayrimenkuller evlilik kontratında belirtiliyordu. Ölüm halinde ise bunlar çocuklara miras kalıyordu.

Bizans toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan halk kesiminde, kadının toplumda ona saygınlık veren yeri ve görevi tıpkı Tanrı Anası Meryem gibi anne olmaktı. Evli bir kadının kısır ve çocuksuz olması kınanacak derecede ayıp sayılırdı. Yasal açıdan kadının haklarının kocasınınla eşit olduğu tek alan ise çocukların yetiştirilmesi ve eğitimine ilişkin konulardı. Erkeğin ölümü halinde anne, çocukların yasal koruyucusuydu. Aile içinde kutsal ve saygın olan Bizanslı kadın ev dışında ikinci derecede bir yere sahip olup, ev dışına çıktığında da örtülü olmak zorundaydı.

Bizans evlenme âdetleri Yunan ve Roma gelenek ve göreneklerinin Hıristiyan inançla harmanlanmış biçimidir. Hıristiyanlık evliliği Yunan ve Roma toplumunda olduğu gibi sırf bedensel bir ilişki ya da hukuki antlaşma olmaktan çıkarıp daha ruhsal bir düzleme yerleştirdi. Tıpkı taç giyme törenleri gibi evlilik törenleri de Roma mirası olarak Bizans'a geçti. Romalı imparatorlar evlilikleri anısına hatıra paraları bastırmıştı.

*Dextrarum junctio* adı verilen antlaşma sahnesi bir evlilik sembolü olarak Antoninus ve Fausta için 141 yılında basılan para üzerinde görülür. Bu gelenek erken Bizans döneminde de devam etmiş, III. Valentinian ve Eudokia (437) ile I. Anastasius ve Ariadne (491) çiftleri için para basılmıştı. Daha sonraki dönemde sadece IV. Romanus ve Eudokia (1068-1071) evlilik parası bastıran çift oldu. Geç Roma döneminde evli çiftler, evlilik yıldönümleri anısına ya da gömü hediyesi olarak birbirlerine üzerlerinde kendi resimleri ve adları bulunan çok değerli altınlı cam kaplar yaptırıp hediye ediyordu. Tören sırasında evlilik tacı takma geleneği ise Eski Yunan'ın etkisiyle sürdürülmüş, Bizans'ta ve Bizans sonrası dönemde bir Ortodoks Hıristiyan geleneği olmuştu.

Hıristiyanlıkla birlikte aile bağları kutsallaştırıldı ve kadının aile içindeki yeri, ana olmasından dolayı önem kazandı. Aziz Pavlus, "Efeslilere Mektup"unda "(Efesliler 5:28); 'Kocalar da karılarını kendi bedenleri gibi sevmelidir. Karısını seven kendini sever, (31) Adam annesini, babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak, (33) Size gelince, her biriniz karısını kendisi gibi sevsin. Kadın da kocasına saygı gösterecek" cümleleriyle evliliğin önemini vurguluyordu.

4. yüzyılın sonlarında Konstantinopolis patriği olan İoannes Khrysostomos da evliliğin kutsal ve nesillerin devamlılığı için şart olduğunu belirterek, ailelerin çocuklarını evlendirmede acele etmesi gerektiğini savunuyordu. Şair Aphrodito'lu Dioskorus da evliliğin kutsallığını, kadının erkeğine Tanrı emaneti olduğunu vurgulamıştı. 740 yılında yayımlanan Bizans medeni kanunu "Ekloga"da, Adem ile Havva'nın, Hıristiyan aile modelini oluşturduğu belirtiliyordu. Selanikli Simeon da karı kocanın birlikteliğini, iki farklı özün birleşip tek bir beden oluşturması olarak yorumluyor ve İsa'daki baba-oğul birlikteliğine benzetiyordu.

10. yüzyılda Lesbos Adası'nda yaşamış olan Aziz Thomas ise karı kocanın oluşturduğu aile birliğini "altın takım" olarak tanımlar. Theophylact Simocatta adındaki bir Bizanslı yazar ilk

kez bir Bizans evlilik törenini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Anlatılan düğün, imparator Mavrikios ile Aelia Constantina'ya (585) aittir.

Bizans İmparatorluğu'nun ilk yıllarında resmi nikâh vardı. Bunun yanında, resmen geçerli olmasa da dini nikâh da yapılıyordu. 8. yüzyıldan sonra, kilisede yapılan evlilik töreni tek başına geçerli oldu.

Bizans toplumundaki evlenme törenlerini “soylu” ve “halk” kesimlerine göre farklı başlıklar altında ele almak gerekir. Bizans'tan günümüze ulaşabilen kanıtların çoğu, soylu sınıfa ait yazılı, görsel ve maddi materyallere dayandığından onların evlenme gelenekleri daha iyi bilinmektedir.

### **Soylu Düğünü**

Bizans sarayının en önemli görevlerinden biri de imparator ya da prensi evlendirme sorunudur. Gelecekte Augusta ya da Basilissa unvanını alacak gelinin en belirgin özelliği güzel, genç, bakire ve iyi eğitilmiş, ailesinin soylu, saygın ve varlıklı olmasıydı. Örneğin İmparator II. Theodosius evleneceği kızın asil ve zengin olmasına bakmayıp, şahane bir güzellikte olmasını istemişti. Kız bulma işiyle görevlendirdiği ablası Pulkheria, kardeşinin arzu ettiği güzelliği ancak Atinalı Athenais'te (evlendikten sonra ismi Eudokia) bulmuştu. Gelin adayında aranan şartlar arasında genç kızın ve ailesinin geçmişi de önem kazanıyordu. Bizans tarihinde bu özelliklere uymayan imparatoriçeler de vardı. Örneğin I. İustinianos'un eşi Theodora, güzelliği ve zekâsı dışında yukarıda belirtilen özelliklerin hiçbirine sahip değildi. Babası Hippodrom'da ayı oynatıyordu. Theodora ve kız kardeşleri gösterilere çıkıp, kilisenin ve toplumun hoş karşılamadığı ahlak dışı bir yaşam sürdürüyordu. Geçmişi pek iyi olmayan bu kadın, imparatorun kalbine girip imparatoriçe olmayı başarabildi. Benzer bir örnek de meyhaneci kızı olan Anastaso'dur. Çarpıcı güzelliğiyle II. Romanos'u o denli etkilemiş olmalı ki, imparator ilk gördüğünde onunla evlenmeye karar vermiş (955) ve Anastaso önce “Theophano” adını alarak imparatoriçe olmuş, II. Romanos'un ölümünden sonra da İmparator Nikephoros II. Phokas'la ikinci evliliğini yapmıştı.

İmparatorlar evleneceği zaman ülkenin her tarafına saraydan memurlar gönderilir, imparatoriçe olabilecek en güzel ve müstesna aday bulunmaya çalışılırdı. 8-9. yüzyıllarda imparatorluğun değişik bölgelerinden seçilen en güzel kızlar Büyük Saray'da toplanır, burada

yapılan “güzellik yarışması”nda (gelin şov) bizzat imparator tarafından seçilirdi. İmparatoriçe olmak üzere seçilen en güzel kıza, Paris’in Üç Güzeller yarışmasında yaptığı gibi altın bir elma vermesi gerekiyordu.

830 yılı civarında imparator Theophilos’un evlendirilmesi görevini üvey annesi Euphrosyne üstlenmişti. O da imparatorluğun bütün vilayetlerinden, soylu ailelerin en güzel, bakire genç kızlarını Büyük Saray’a davet etmişti. En çok beğenilen on iki kız Margarites’te (İncili Salon) imparatorun huzuruna çıktığında, imparator aralarından Kassia’yı beğenip diğerlerinden ayırmıştı. Dikkatini çeken bu güzel kızın yanına gittiğinde heyecandan ne söyleyeceğini şaşırıp, en sonunda belki de laf olsun diye “Bize bütün fenalıklar kadın yüzünden gelir” demişti. Kassia da son derece hazırcevap olduğundan “Bütün iyilikler de kadın yüzünden olur” diye yanıt verince, imparator bu akıl ve açık zekâdan korkmuş olmalı ki, Paphlogonia’lı soylu bir ailenin kızı olan Theodora’yı kendine eş olarak seçip altın elmayı ona vermişti. Bir Bizans soylusu olan Kassia ise seçilememekten dolayı büyük bir üzüntüye kapılıp manastıra çekildi ve yaşamını dini şiirler yazarak geçirdi.

Evlenen kadın, kocasının soyadını kullanmak zorunda değildi. 13. yüzyıldan önce imparatoriçeler kendi isimini kullandı. Örneğin İmparator I. Aleksios’un eşi daima İmparatoriçe Irene Doukaina olarak anılmış ve ona asla Irene Komnena denmemişti. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sadece VIII. Mikhael Palaiologos’un karısı, kocasının soyadını da aldı ve adı “Theodora Doukaina Komnene Palaiologina” oldu. Bizans’ın en önemli simalarından biri olan, babası İmparator I. Aleksios’un hayatını yazan Anna Komnena ile evlenen Nikepheros Bryennios’un çocukları, babalarının değil de anneleri ve büyük annelerinin soyadını kullanmayı tercih etmişti. Çiftin büyük oğlu Aleksios, Komnenos soyadını, kızı ve diğer oğlu ise büyükanneleri Irene Doukaina’nın soyadını taşıdı (Irene Doukaina ve İoannes Doukas).

Bizans imparatorları, prens ve prenseslerinin sıklıkla diğer ülkelerin kral, prens ve prensesleriyle evlendiği görülmektedir. Prens Theophano, II. Otto ile; II. Andronikos’un yeğeni Maria Asen de, Katalan birliğinin başkanı Roger de Flor’la evlenmişti. Macar Kralı Colomon’un kızkardeşi Piroska, İoannes Komnenos’la evlenerek İrene adını almıştı. Alman Kralı III. Konrad’ın baldızı olan Bertha von Sulzbach, Manuel Komnenos’la evlenmişti. Bertha (Eirene) imparator soyuna mensup olmayıp sadece Sulzbach Kontu Berengar’ın

kızıydı; bu evlilik, eniştesinin baskısı ve Almanlarla ittifaka duyulan ihtiyaç yüzünden gerçekleştirilmişti.

Rus, Gürcü, Sırp, Alman, Avusturyalı, Norman, Hazar, Portekizli, Moğol ve Türklerle evlenen Bizans soyluları da vardı. Bu türde kız alıp vermede öncelikle sarayın ve imparatorluğun menfaati ön planda tutuluyordu. Dışarıdan gelen kişilerle yapılan evliliklerde isim ve din değişiklikleri yapılması yaygın bir uygulamaydı. VIII. Mikhael Palaiologos'un kızı Maria, babasının politik dış siyaseti gereği Hülagu Han ile evlenmek üzere Moğol ülkesine gönderilmiş, henüz yoldayken müstakbel kocasının öldüğünü öğrenmiş ve ölen hanın yerine oğlu Abaka Han'la evlendirilmişti. Onun öldürülmesinden sonra Konstantinopolis'e geri dönüp, günümüzde Kanlı Kilise (Mouhlitissa/Panaghiotissa) olarak adlandırılan yapıda inzivaya çekilmişti. Macar kralının oğlu Velas, Bizanslı bir prensesle evlendikten sonra Aleksios adını almıştı. Yarhisar tekfurunun kızı Holifia, Orhan Bey ile evlenmiş, Nilüfer Hatun ismini alıp Müslüman olmuş ve kocasının ölümünden sonra bile Konstantinopolis'e dönmeyip Bursa'da kalmıştı. Orhan Bey'in Bizans'tan evlendiği ikinci kadın III. Andronikos'un kızı Asporça, üçüncü karısı da VI. İoannes Kantakuzenos'un kızı olan Theodora'ydı.

Bizanslı prenseslerin yabancı soylularla evlenmesi sırasında yaşa önem verilmediği görülmektedir. Benzer evliliklerin çoğunda karı koca arasında büyük yaş farkları olabiliyordu. Örneğin Sırp Kralı Milutin kırk yaşındayken, Andronikos Palaiologos'un beş yaşındaki kızı Simonis ile evlenmişti.

Yabancı gelin Bizans'a gelmeden önce elçiler gönderilerek saraya haber veriliyordu. Deniz ya da kara yoluyla Bizans topraklarına ulaştığı yerde, *Despina* adı verilen gelin alayı tarafından törenle karşılanıp, Altın Kapı dışındaki *Pigi*'deki (Balıklı) sarayda damatla buluşturuluyordu. Geline bu karşılaşma merasiminde genellikle kırmızı bir elbise giydiriliyordu. Karşılama merasimi başkente evlilik tacını (*stephanos*) giymek için gelen yabancı damat için de sur dışında yapılıyordu. Damat eğer deniz yoluyla geliyorsa, saray komutanlarının kostümleri giydirilerek müstakbel kayınpederi tarafından Boukoleon veya Blakhernae'daki kilise önünde karşılanıyordu. Bizans'ta yabancı damat için yapılan tören hiçbir zaman gelin için yapılan kadar görkemli ve şaşaalı değildi.

Gelin ve damat adayları kilisede kendi ailelerinin de bulunduğu bir törenle kutsanıyordu. Nişandan sonra *sponta* denen süre içinde gelin kendi ailesinin yanında kalıyordu. İmparator veya diğer soylularla evlenecek genç kızın çeyizi büyük önem taşıyordu; ülkesinin zenginliğine göre çeyiz getirmesi gerekiyordu. Aynı şekilde Bizanslı prensesler de çeyizleriyle birlikte yeni ülkelerine gidiyordu. II.Otto ile evlenerek Almanya'ya giden Theophano, beraberinde değerli Bizans dokumaları, değerli metallere yapılmış kap kakak ve mücevherler götürmüştü.

Bizans'ta resmi taç giyme töreni nikâhtan sonra yapılıyordu. İmparatorların taç giyme törenleri Ayasofya'da yapıldığı halde, imparatoriçelerininki Büyük Saray'da gerçekleşiyordu.

İoannes Skylitzes elyazmasının minyatürlerinde dokuz evlilik töreni sahnesi vardır. Bu sahneler evlilik törenlerinin görsel kanıtları olması açısından önemlidir. Bunlardan birinde İmparator Theophilos'un kızkardeşi Theophobos'un nikâhı resmedilmiştir. Kiliseyi temsil eden kubbeli baldakenin altında patriğin elleri, sağında ve solundaki soylu çiftin başlarındaki evlilik taçları üzerindedir. Evlilik tacının takılmasından sonra çiftler birbirlerine yüzük vermekte ve sağ ellerini birleştirmektedir. Aziz Aleksius'un *vita*'sında, özel odalarında eşine bir evlilik yüzüğü ve kemeri vermesi anlatılmıştır.

İmparatoriçe unvanını alan gelin, ona hediye edilen değerli takıları, üzerinde altın ve mücevher işlemeli *loros*'u olan erguvani ipekten giysileri ve tacını takmış olarak saray ileri gelenleri, askerler ve din adamlarının aralarından geçip halkın bulunduğu yüksek bir yere çıkarak, önce haça doğru eğilir ve sonra halkın "Tanrı Augusta'yı korusun" sesleri arasında halkını selamlardı. Bu tören sonunda tahtta oturan imparator ve imparatoriçe geçit törenini izler, daha sonra özenle hazırlanmış odalarına çıkardı. Kapılarının önünde bir asker nöbet tutardı. İmparator düğünleri bir veya iki hafta, bazen de bir ay sürüyordu. Bu düğünlerde askerlerin ve tüm halkın eğlenmesi sağlanıyor, fakirler ve öksüzler giydiriliyor, esirler serbest bırakılıyordu. Düğün sırasında imparator ailesi, soylular ve tüm görevliler en güzel ve gösterişli giysilerini, askerler ile din adamları örf ve âdetlerin emrettiği giysileri giyip aksesuarlarını takıyordu. Damadın babası altın *sagion*, imparator *citzakion* denen bir giysi giyiyordu.

Halk düğünlerinde, düğünden önce olan "gelin hamamı", soyluların evlenmesinden sonraki üçüncü günde yapılıyordu. Resmigeçit düzenlenerek yeni imparatoriçe ve beraberindekiler

hamama götürülüyordu. Hamam elbiseleri giyiliyor, hoş kokular ve müzisyenler eşliğinde yıkanılıyordu.

## **Halk Düğünü**

Bizanslı aileler çocuklarının evlenme çağına geldiğini düşündüklerinde *Mesazontas/Mesolaboontas* denen arabulucu kadınlarla görüşüyordu. Ayrıca yasa tarafından belirlenmiş bir ücret karşılığında isteyene gelin ve damat bulma işi yapan *Proksenitai-Proksenitria* ya da *Kourkourai* denen kadınlar da vardı. Gelin adaylarında aranan en önemli nitelikler güzellik, bakirelik, yaş, aile geçmişi ve çeyizin zenginliği idi. Gelin adayı belirlenip kız istemeye gidildiğinde, kıza ve ailesine hediyeler verilmesi âdettendi. Düğüne karar verildiğinde, anlaşmanın geçerliliği için *Egkolpia* ya da *Ipovolon* denen, başlık parası olarak adlandırabileceğimiz belirli bir miktar para, gelin adayının ailesine veriliyordu.

Dinsel açıdan oldukça önemli sayılan ve *Desmos* olarak adlandırılan nişanla, evlilik öncesi bir bağ oluşturuluyordu. Önceleri yazılı belgelerle geçerli sayılan nişan daha sonra yalnızca kilisede yapılan dinsel törenle geçerlilik kazandı. Damadın uzakta bulunması gibi bazı durumlarda damat adına bir kişinin tanıklığıyla nişan yapılabiliyordu. Nişanlanan erkek, nişanlısının evine bundan sonra gelip gidebiliyordu.

Nişanın bozulmasıyla ender olarak karşılaşıldı. Taraflardan birinin haksız yere nişanı bozması durumunda para ve manevi cezalar veriliyordu. Nişanı erkek bozduysa verdiği başlığı ve hediyeleri geri alamıyor, eğer kız tarafı vazgeçtiyse bu hediyelerin iki katını ödemek zorunda bırakılıyordu.

Çeyizin zenginliği, gelin olacak kızın ailesinin maddi durumuyla doğru orantılıydı. Çeyizin olmaması hoş karşılanmadığı için, aileler kızları daha küçük yaşta çeyiz hazırlamaya başlıyordu. Çeyiz adı altında ev için gerekli olan eşyalar, para, takı, hayvan ve arazi de verilebiliyordu. Çeyiz sekreterleri denen kişiler, üç tanığın yanında çeyizi kaleme alarak belgeliyordu. Damat, evliliği boyunca kadının getirdiği çeyizi iyi korumak, başkasına vermemek ve çocuklarına intikal ettirmek zorundaydı; o da çeyiz tutarı kadar eşine takı, para ve arazi veriyordu.

11. yüzyıldan itibaren evliler birbirine ya sözlü ya da noter tarafından yazılı sözleşmelerle (*kontrat*) bağlıydılar. Roma hukukuna uygun olarak koca, çeyizi (*drahoma*) mirasçılarına intikal ettirmek zorundaydı. Koca da karısına, dul kalırsa gelirini oluşturacak olan ve genellikle mücevher, değerli eşyalar ya da gayrimenkul bağışlardı.

Düğün öncesi gelin odasının süslenmesi gerekiyordu. *Pastos* denen süsleme geleneğinde en özen gösterilen yer yataktı. Oda değerli kumaşlar, değerli eşyalar, çiçekler ve aşk tanrıları *Aphrodit* ve *Eros* figürleriyle süsleniyordu. Bunlar gerektiğinde başkalarından ödünç olarak da alınabiliyordu.

Düğün günü, *Hara*, yani sevinç günü olarak kabul ediliyordu. Düğüne çağrılanlara duyuru, *Kliturion* denen, kalıplaşmış sözlerini muhafaza ettiğimiz davetiyelerle yapılıyordu. Düğüne armağanlarıyla birlikte gelen davetlilerin ve gelinlerin, Eski Yunan ve Roma geleneklerine uygun olarak baştan aşağı beyaz giysiler giymesi gerekiyordu. Damat müzisyenlerle birlikte gelin evine geliyor, coşkulu eğlenceler arasında geline aşkını simgeleyen bir elma veriyor, gelinin yüzünü kapatan duvağını kaldırıyor. Sonra hep birlikte kiliseye gidiliyordu. Yol boyunca çifte gül ve menekşeler atılıyordu. Gelin ve damadın yanında, ellerinde evlilik taçlarını taşıyan vaftiz babaları bulunurdu. Rahip evlenen çifti “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh” adına kutsayıp evlilik duasını yaptıktan sonra, evlilik taçlarını başlarına takardı. Çiftler evlilik yüzüklerini birbirlerine verdikten sonra evlilik töreninin yemekli, eğlenceli kısmı başlardı.

İoannes Khrysostomos düğünlerde büyük masraflar yapılmasını ahlaksız ve edepsizlik olarak yorumluyor, düğünlerdeki eğlenceyi at ve katırların tepinmesine benzetiyor, bu törenleri özellikle pagan ve yasak aşk temalı şarkıların söylendiği, utanç verici, kanunsuz birleşmeler olarak görüyordu.

Evlenme töreninin yapılacağı günün belirlenmesinde kilisenin bazı kuralları vardı. Örneğin Pentekoste ve buna benzer yortu günlerinde Noel’den Acısu gününe kadar geçen günlerde düğün yapılamazdı.

### **Evlilik ve Cinsellikle İlgili Ceza ve Yasaklar**

Dinadamlarının nikâh kıymak için gelin ve damata sunduğu belli şartlar vardı. Dinsiz ve farklı dinlerden olan kişilerin evlenmesi yasaktı. Özellikle de Yahudilerin bir Hıristiyanla evlenmesi büyük günah olarak görüldüğünden, nikâh kıyılmışsa bile geçersiz sayılıyordu. I. Konstantin (339) bir Hıristiyanın Yahudiyle evlenmesinin cezasını ölüm olarak belirlemişti. Bu ceza I. Iustinianos'un kodeksinde de aynı şekildedir.

Bizans'ta özellikle üç tür evlilik yasaklanmıştı:

- Gayri resmi olarak kabul edilen evlilik (*nefarios*): örneğin koruyucu (*epitropos*) ya da haminin, korumasındaki (*epitropevameni*) kişiyle evlenmesi
- Kabul edilmeyen evlilik (*dannatos*): örneğin rahip ve rahibelerin evlenmesi
- İstenmeyen evlilik (*incestus*): örneğin yakın akraba evlilikleri

Bizans İmparatorluğu'nun doğusundaki ve güneyindeki komşu devletlerde birden çok kadınla evlilik sürerken, Bizans'ta tek eşlilik geçerliydi. Çokeşlilik yasalarla kısıtlanıyor ve zina kabul ediliyordu. Buna rağmen evlenenlere evlilik tacı takılmıyor, bu kişilerin düğün törenleri yapılmıyordu. Üçüncü evlilik *poligamia* adını taşıyor ve çift kilise tarafından aforoz ediliyordu. Bu evlilik ancak çiftin çocukları doğduğunda veya taraflar kırk yaşın altında olduğunda kabul ediliyordu. Dördüncüsü ise evlilik sayılmıyor, kanunlar tarafından dördüncü evliliğe izin verilmiyordu.

Bizans tarihinde İmparator VI. Leo'nun dört kez evlenmesi kiliseyle devleti karşı karşıya getiren bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştu. Leo, babası I. Basileos'un emriyle annesi Eudokia Ingerina'nın akrabası olan Theophano Martinakiou ile evlendirilmişti (882). Bu evliliğinden pek hoşnut olmadığından, öldükten sonra Ortodoks kilisesi tarafından azize olarak kabul edilen Theophano'nun ölümünden sonra eski metresi Zoe Zaoutzaina ile evlenmiş (898), onun da ölümünden sonra üçüncü karısı Eudokia Baiane ile nikâhlanmıştı (900). Bu, kilisenin ve devletin kurallarına aykırı bir durumdu ve bizzat imparatorun kendisi tarafından daha önce özel bir emirnameyle yasaklanmıştı. Yakasını bırakmayan şanssızlık sonucu Eudokia'nın da ölmesiyle yeniden dul kalan imparator, kısa bir süre sonra sevgilisi Zoe Karbonopsina'dan bir erkek çocuğu sahibi olmuştu. Bunun üzerine, tahtın vârisinin meşruluğunu sağlamak zorunlu olduğundan kiliseyle aralarında bir antlaşma yapılmış, Leo'nun Zoe'yi terk etmesi koşuluyla bebekleri VII. Konstantin vaftiz edilmişti. Ancak üç

gün sonra Leo, oğlunun annesiyle evlenmiş ve onu “augusta” ilan etmişti (906). Bu evlilik imparator ile kilise arasındaki ilişkinin gerilmesine yol açmıştı.

Kadınların ikinci kez evlenmesiyle ilgili olarak kısıtlayıcı kuralların, erkeklerinkine nazaran daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Bizansta, dul bir kadınla evlenmek hoş karşılanmazdı. Kocanın ölmüş olması ve ikinci eşin bekâr bir erkek olması şarttı. İlk kocanın ölümünün üzerinden en az bir yıl geçmesi ve matem yılının dolmuş olması da gerekiyordu. Yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen birinin karısı yeniden evlenmek için en az beş yıl beklemek zorunda kalıyordu. Yanlış beyanla evlenen bir kadın, kilise tarafından kınanıyor ve ağır para cezasına çarptırılıyordu.

Bizans'ta karşılıklı rızayla boşanmayı kabul eden medeni kanun, kilise hukukuyla uyuşmıyordu. 6. yüzyıla ait bir boşanma sözleşmesinde, geçimsizliklerini kötü bir tanrıdan bilen ve oğullarının bakımını ortaklaşa üstlenen Callinicus ve Aurelia Cyra'nın adı yer almaktadır.

Kilisenin yaptığı en önemli yenilik, bir papaz tarafından kutsanmış nişanlara verilen yasal değeri. Taraflardan biri tarafından nişanın haksız yere bozulması, para ve manevi cezalarla cevaplanıyordu. Boşanmak kilise tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, Romanos Argyros imparator olabilmek için karısından boşanıp Aya Sofya galerisinde resmini gördüğümüz Zoe ile evlenmişti.

7. ve 8. yüzyıllarda Bizans'ta oluşmuş örf ve âdetlerin kaleme alınmış şekli olarak 740 yılında yayımlanan *Ekloga* adlı medeni kanunda eş ve çocukların hakları önemli ölçüde artırılmış, evlilik kurumu daha büyük himayeye mazhar olurken, baba hakları sınırlandırılmıştı. *Ekloga*'da cinsel suçlarla ilgili yasalar da bulunuyordu. Zina eden evli erkeğe yirmi kırbaç ve maddi durumuna bakılmaksızın para cezası; evli olmayanlara altı kırbaç; bir kişinin rahibe veya vaftiz kızına tecavüz etmesi karşılığı burnunun kesilmesi, ensest ilişkiye girenlerin ise başının kılıçla kesilmesi öngörülüyordu. Eşcinsellikten suçlananlar hadım ediliyordu. Gayrimeşru çocuk doğuran veya bilerek çocuk düşüren kadınlar ise kırbaçlandıktan sonra sürgüne yollanıyordu.

### **Evlilik Armağanı Olan Takılar**

Başka toplumlarda olduğu gibi, Bizans'ta da damadın müstakbel eşine hediyeler vermesi yaygın bir geleneksel uygulamaydı. Evliliğin başlangıcında verilen bu hediyeler arasında çoğu kadının hoşuna gidecek olan takılar başta geliyordu. Küpe, kolye, gerdanlık, bilezik, toka, fibula ve kemer gibi süslenme, manevi korunma, statü gösterme amacıyla ve işlevsel amaçlarla kullanılan takılar, erkek tarafından sevdiği kadına hediye ediliyordu.

Bu türde takıların yanı sıra yurtiçi ve yurtdışındaki müze ve özel koleksiyonlarda, üzerlerinde Hıristiyan inancıyla ilgili figür ve şekillerin yanında pagan figürler, karşılıklı veya yan yana gösterilmiş kadın ve erkek figürleriyle yazıtlar yer almaktadır. Yazıtlarda, evlenen çiftin isimleri, bazen buna eşlik eden duygusal ifadeler, İncil'den alıntılar, dualar, sağlık, yaşam ve en önemlisi "uyum" kelimesi yer almaktadır. Üzerlerinde benzer ifadeler bulunan takıların gelin takıları olduğu, nişanlanma veya evlenme aşamasında damat tarafından kayınvalide aracılığıyla süslü kutular içerisinde geline evlilik hediyesi olarak gönderildiği kaynaklarda belirtilmiştir.

Bizans'tan günümüze ulaşabilen bir çift evlilik tacı vardır. Atina Bizans Müzesi'nde sergilenen bant biçimli bronz halka şeklindeki taçların sadece alnın üst kısmına gelen bölümü yarım daire biçiminde yükselmekte ve bu alana kazıma tekniğiyle büyük ve küçük haçlar işlendiği görülmektedir. Yassı şerit biçimli bantların üzerindeki yazıtlar yataydır ve şu şekilde okunur: "Tanrım, hizmetçin Spatharokandidatos Romanos'la birlikte karısı ve çocuklarına yardım et" ve "(Zebur 21:3) Onu güzel armağanlarla karşıladın. Başına altından taç koydun. Senden yaşam istedi, verdin ona. Uzun sonsuz bir ömür." Araştırmacıların ortak görüşleri ise bunların evlilik ya da adak taçları olabileceği şeklindedir. 10. ile 11. yüzyıllara tarihlendirilmektedirler.

*Pyksis* denen sandık biçimli kapaklı küçük kutular farklı amaçlar için de kullanılmış olmalıdır. Takı ve kozmetik amaçlı kullanılanlar, üzerlerindeki figürlü bezemeler yardımıyla diğerlerinden kolayca ayırt edilebilmektedir. Hem geç Roma, hem de Bizans'ta fildişi, bronz veya gümüşten yapılmış mücevher kutuları vardır. Erken örneklerin gümüş ve altın yaldız kaplamalı, 11. yüzyıldan sonraya tarihlendirilenlerin fildişinden yapılmış olduğu dikkati çekmektedir. Batı Trakya'nın Haskovo bölgesinde gümüşten yapılmış bir kutu ele geçmiştir. Dikdörtgen prizması şeklindeki kutunun geçmeli, düz bir kapağı vardır. Kapak ve yan yüzlerde kalıpla baskı tekniğinde kabartma figürler bulunur. Kapak üzerindeki bezemede ortada büyük bir Latin haçı, üstte Grekçe *OMONOIA/OMONVA* (uyum) yazısı ile birbirine

bakar şekilde profilden gösterilmiş kadın ve erkeğin büst tasvirleriyle, yan yüzlerde ise Tanrı Kuzusu, tahtında oturan İsa ve havariler betimlenmiştir.

11. yüzyıldan sonra fildişi kutuların kullanımı moda olmuştur. Dini amaçlarla kullanılmamış olan bu kutular üzerinde daha çok mitolojik sahneler (Bellerophon, Üç Güzeller ve Paris, Büyük İskender'in Göğe Yükselmesi, Dionysos ve Ariadne gibi) ile ilk çift olan Havva ve Adem'in betimlendiği görülmektedir.

En yaygın kullanılan evlilik takıları yüzüklerdir. Evlilik yüzüğü, aşkın ve sonsuza kadar birbirine bağlanmanın simgesi olarak günümüze değin en sık kullanılan takıdır. Geç Roma ve erken Bizans döneminde yüzüğün kaş kısmında "uyum" kelimesi (Latince *CONCORDIA* ya da Grekçe *OMONOLIA*) görülürken, 5-7. yüzyıllar arasında evlenen çiftin büstü ya da ayakta gösterilmiş tasvirleri vardır. Çoğu yüzükte, evlenen çift büyük bir haçın iki yanında betimlenmiştir. Bazı evlilik yüzüklerinde ise iki figür arasında İsa yer alır. İsa evlilik kurumu üzerinde bir bekçi olarak (*pronubis*) görülmektedir. Bazı yüzüklerde ise İsa ellerini gelin ve damadın başı üzerine koymuş ya da birleşmelerin sembolü olarak onlara tek tek evlilik tacı giydirmektedir. Sekizgen biçimli yüzük halkasının her bir yüzünde İsa'nın yaşamından yedi sahne (Mabede Takdim, Müjde, Ziyaret, Doğum, Vaftiz, Lazarus'un Diriltilmesi, Çarmıh, Mezarda Kadınlar) betimlenmiştir. Sekiz dilimli yüzük kaşının çevresinde "uyum", yüzük halkasının çevresinde "Tanrı, hizmetçilerin Peter ve Thedote'a yardım et" yazısı ile "(Yuhanna 14: 27) Size esenlik bırakıyorum, size esenlik veriyorum" yazılıdır. Yüzük halkasının sekizgen formu da tılsım olarak değerini ve gücünü artırmaktadır.

Bizans'ta kadınların çocuk sahibi olmasını sağlamak, düşükten ve kadın hastalıklarından korunmak için özellikle "uterus (rahim) muskası" denen tılsımlar kolye sarkacı olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, orta Bizans dönemine tarihlendirilen evlilik yüzüğünün yuvarlak kaş kısmında, beş satır halinde mine (*émail cloisonné*) tekniğiyle yazılmış yazıtta "Konstantin tarafından Eirene'ye evlilik yüzüğü olarak verildi" yazılıdır. Atina'da Helena Stathatos Koleksiyonu'nda yer alan bir diğer yüzüğün üzerinde ise şu cümle vardır: "Goudeles'in nişan yüzüğünü Maria'ya verdiği..." Ayrıca mezarlarda sıklıkla ele geçen basit altın ve bronz halka yüzüklerin de evlilik yüzüğü olması mümkündür.

Bizanslı yazarlar evlilik hediyeleri arasında gelinlere verilen kemerlerden söz eder. Günümüze sadece iki evlilik kemeri ulaşabilmiştir. Bunlardan biri Washington'daki Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda, diğeri ise Paris'teki Louvre Müzesi'ndedir. Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kemer, yan yana sıralanan küçük halkalarla birbirine tutturulmuş yirmi üç adet madalyondan ibarettir. Tüm madalyonlar kalıpla kabartma tekniğinde işlenmiş figürlerle bezenmiştir. Madalyonlardan iki tanesi diğerlerinden daha iridir ve kemerin tokasını oluşturmaktadır. Bu iki madalyon üzerinde, ortada Pantokrator İsa, haçlı halesinin iki yanında iki küçük haç vardır; hafifçe yan gösterilmiş olarak sağında damat, solunda gelin durmaktadır. Gelin ve damadın sağ elleri birleşmiştir. İsa evliliğin koruyucusu olarak durmaktadır. Her iki madalyonda da bulunan "Tanrı'dan sağlık, barış ve uyum" yazıtları her evlilik için istenebilecek en iyi dileklerdir. Uyum ve barış eşlerin aralarındaki ilişki için temel şarttır. Ortaçağ Hıristiyan bakış açısıyla sağlık, evliliğinin temel amacı olan çocuk sahibi olmayı garantilemek içindir. Bizans kadın takılarında benzer yazıların ve tılsım şekillerinin sıklıkla görülmesi ortaçağda kadın hastalıklarının ve özellikle de düşük yapmanın yaygınlığına işaret eder. Kemerin diğer küçük madalyonlarında, ellerinde asalar tutan hafifçe yan gösterilmiş (şarap tanrısı Dionysos kültüyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz) pagan tanrı tasvirleri vardır. Bu kemer üzerinde bereketle ilişkili olduğu düşünülen pagan figürler çocuk sahibi olmak için bir Hıristiyan evlilik sahnesiyle (*dekstrarum iunctio*) birleştirilmiştir. Bu ikilem Bizans düşüncesinde ve sanatında her zaman mevcuttur.

Erken Bizans dönemine ait bir kemer tokası üzerinde Hıristogram (altı kollu haç) ile mitolojik bir kahraman olan Bellerophon ve Lykia'lı prenses çifti (*dekstrarum iunctio*) tokalaşırken görülmektedir. Her iki figür de soylu Bizanslılara özgü giysiler içindedir. Bellerophon betimlerine fildişi mücevher kutuları üzerinde sıkça rastlanır. Aphrodito'lu Dioskoros Bellerophon'un Bizanslı damadın, Dionysos'un karısı Ariadne'nin de Bizanslı gelinin prototipi olduğunu belirtmiştir.

Bu takılardan başka "hilal biçimli küpeler" de özellikle 6-7. yüzyıllarda evlilik hediyesi olarak verilmiş olmalıdır. Kadın ve ay kavramları arasında Helenistik döneme değin uzanan bir bağlantı söz konusudur. Bu form Helen ve Roma dönemlerinde kadınların kolye sarkaçları ve küpelerinde görülmektedir. Ay daima diş olarak algılanmıştır. Bizans'ta da yeniden ortaya çıkması ve bu objelerin düğün hediyesi olarak gelinlere verilmesi, tıpkı mitolojik sahnelerin Hıristiyan inancın kişi ve şekilleriyle kaynaştırılması gibi "ana tanrıça" geleneğinin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Yassı hilal formlu küpelerin büyük bir kısmı *opus interrasile* denen delik işi, kazıma ve kabartma tekniklerinin birlikte uygulanmasıyla bezenmiştir. Filigre (telkâri) tekniğiyle bezenmiş örnekler de mevcuttur. Üzerlerinde genellikle simetrik olarak karşılıklı yerleştirilmiş kuş figürleri, kıvrım dallar, asmalar, başka meyveler ya da bereket boynuzları vardır. Ortada çoğunlukla haç, stilize hayat ağacı olması muhtemel bir bitki ya da bir madalyon çerçeve içine alınmış yuvada yavru kuşlar yer alır. Atina Bizans Müzesi'ndeki bir örnekte ise küpenin orta kısmında başının üstünde haç olan Meryem tasvir edilmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hemen hemen bilinen tüm örnekler altından yapılmıştır. Bu formdaki küpelerin etrafını korumak için altın bir tel, küpenin dış kenarını çevrelemektedir. Kenarları düz ve sade bırakılmış örnekler bulunabildiği gibi, birçoğunun dış kenarında 3, 5, 7 veya daha çok sayıda küçük altın topların sıralandığı görülmektedir.

Bizanslı gelinlere, genel olarak tanıtmaya çalıştığımız bu takıların dışında da hediyeler sunulmuş olmalıdır; ancak burada ele alınanlar Bizans kuyumculuğu açısından değerlendirildiğinde özel bir grup oluşturmaktadır. Birçok takı üzerinde her türlü kötülüğe ve hastalığa sebep olan şeytan ve kötü ruhlara karşı korunma, bereket ve bolluk için Hıristiyan ve pagan inançla ilişkili kişi, şekil ve simgeler birlikte işlenmiştir. Eşlerin evlilikleri boyunca mutlu, uyumlu, barış ve sağlık dolu olması için de yazıtlar eklenerek bu dilekler tekrar tekrar vurgulanmıştır. Aphrodito'lu Dioscorus'un Paul ve Patricia için yazdığı şiirde değindiği gibi, sağlık ve uyum, çiftler için Tanrı'dan istenebilecek en iyi dilektir!..